

4

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ РЕЛІГІЇ В ЇЇ СУТНОСТІ
І ВИЯВІ В КАТОЛИЦЬКИХ КОНФЕСІЯХ4.1. *Михайло БАБІЙ*. Теоретико-методологічні й практичні проблеми дослідження інституалізаційних процесів у сучасних релігіях.

Актуальність проблем інституалізаційних процесів у сучасних релігіях у теоретичному і практичному аспектах її виміру була й залишається на сьогодні вельми злободенною. Означена проблема міцно закріпилася як в історичному контексті, так і в сучасному релігієзнавчому дискурсі, як в міжнародному, так і у вітчизняному. Саме з інтенсивним розвитком інституалізаційного підходу до соціологічного й філософського осмислення феномена релігії як соціального інституту, його функціонального і діяльнісного вияву в сучасному суспільстві й пов'язана активність вітчизняної та міжнародних релігієзнавчих спільнот у дослідженні форм інституалізаційної динаміки різних конфесій і церков, їх причинної основи й мети.

В цьому контексті важливими постають праці Г. Беккера, Б. Джонсона, П. Бергера, Т. Лукмана, Р. Старка, Ж-П. Віллема, М. Мчедлова, Н. Трофимчука, В. Гараджі, І. Кантерова, П. Яроцького, К. Елбакян, Б. Сторчака, В. Бачиніна та інших. Маємо взяти до уваги також той факт, що актуалізація в науковій, релігієзнавчій та теологічній площинах процесів інституалізації, детермінована комплексом соціально-політичних, духовних і культурних трансформацій, які проходять у сучасному світі. Передовсім йдеться про глобалізацію, явище, яке об'єктивно постало закономірністю розвитку сучасного суспільства. Глобалізація постає як «процес універсалізації, становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і відносин у різних сферах суспільного життя (Див.: Чумаков А. Н. Глобалізація. Контури целостного мира. – М., 2005. – С. 70).

Глобалізація є складним, суперечливим за своєю суттю процесом, що охоплює всі сфери життя суспільства, в т.ч. духовну, зокрема й релігійну, і за наслідками має як позитивні, так і негативні складові. Відчутною є тенденція кризи всіх цінностей. У світовій спільноті відбувається безпосереднє зіткнення різних культур, світоглядів, у тому числі й релігій і різних традицій. На цьому ґрунті загострюється різноманіття конфліктів, зокрема і в міжконфесійній сфері (Див.: Сиданко С.В. Человеческие ценности в глобализирующемся мире. // Идентичности и ценности в эпоху глобализации. – М., 2013. – С. 669).

Перед останньою нині постали складні проблеми, виклики. Маємо на увазі процеси секуляризації суспільства, релігійної і світоглядної плюралізації,

а також той факт, що на функціональну роль релігії та її інститутів у сучасному суспільстві, зокрема й на інституалізаційні зміни, здійснює значний вплив політика, громадянське суспільство, науково-технічний прогрес, система міжконфесійних відносин. Цьому сприяють й певні (далеко не фундаментальні) трансформації в самих релігіях. Тенденції до змін у сучасних релігіях, активізація інституалізаційних процесів у них цілеспрямовано породжуються релігійними потребами віруючих або їхніх спільнот, суспільства загалом. Такого роду тенденції (поглиблених, принципових, істотних та несуттєвих інституційних змін) мають історичну тяглисть.

Узагальнюючи, слід сказати, що джерелами-детермінантами інституалізаційних процесів у релігіях, їх еволюційного чи революційного характеру можуть бути як ендогенні, тобто такі, що знаходяться усередині інституційної системи, зокрема релігії, так і екзогенні, зумовлені зовнішніми причинами фактори.

Це є важливим в аспекті методології осмислення сутності інституалізаційних процесів і практичної значущості останніх. Скажімо, ендогенні детермінанти інституалізаційних процесів можуть поставати внаслідок того, що ті чи інші релігійні інститути значно звужують ефективність свого функціонування, виконання притаманних (затребуваних від них) функцій, посилення рівня діяльності і служіння тій меті, заради якої він і був створений. В такому випадку інститут ліквідується і створюється новий (або нові) в системі інститутів чи інституцій. Можлива (і це часто відбувається) диференціація останніх на більш спеціалізовані у функціональному відношенні структури, які вгрунтовуються на нових чи вдосконалених нормах, принципах, стандартах, що відповідають вимогам часу» (Современная западная социология. Словарь. – М., 1990. – С. 117).

В контексті дослідження інституалізаційних процесів у сучасних релігіях важливими постають окремі теоретико-методологічні питання, зокрема це відноситься до правомірності й однозначності використання конкретних понять, дефініцій, сутнісних ознак того чи іншого релігійного феномена або його структурних складових. Тобто йдеться про термінологічну коректність та соціологічний (в теоретичному й методологічному вимірі) інструментарій, який би був до певної міри універсальним в релігієзнавчому контексті дослідження і відповідав би завданням останнього, тобто практичним параметрам і потребам. Це – по-перше. По-друге, принципово важливим у нашому дослідженні постає експлікація релігії як системи, що сама розвивається – системи, яка в процесі розвитку зазнає певних трансформацій, якісних змін. Зауважимо, що це відноситься і до її структурних складових – інститутів й інституцій, які лише відносно автономні та постають як складові цілісної системи (у нашому випадку релігії).

Більшість релігієзнавців, яка досліджує проблеми соціології релігії (і не лише вони), розглядає останню як важливий соціальний інститут (Див.: Сторчак В.М., Элбакян Е. С. Социология религии. –М., 2012. – С. 116-146;

Бачинин В.А. Институт социальный // Малая христианская энциклопедия. В 4-х т.–Т.2. – СПб, 2004. – С. 110-112; Религия как социальный институт. Сборник. – М., 2011). Він постає екстраординарним компонентом загальної впорядкованої динамічно-урівноваженої системи – суспільної спільності.

Релігійна спільність (релігійна група, релігійна організація – церква, релігійна установа (інститут) є специфічним різновидом «більш широкого соціального феномена, яким є суспільна спільність» – соціум.

Отже, релігія за своєю природою є соціальним феноменом. Це – існуючий реально соціальний факт, значуща підсистема суспільства. Вона в різноманітті своїх парадигмальних, культових, структурно-організаційних модифікацій тісно вплетена в тканину суспільства, існуючих у ньому відносин.

І коли ми ведемо мову про проблеми взаємозв'язку релігії як соціального інституту і соціуму, то передовсім беремо до уваги сутнісну складову цього інституту, його структурно-функціональну характеристику як важливого фактора, що діє на суспільну систему в цілому і на окремі компоненти її структури (зокрема, людський, як системотвірний), підсилюючи чи послаблюючи відповідні (локальні чи глибинні) трансформації в них.

Такий підхід у контексті дослідження релігії як соціального інституту постає важливою методологічною умовою більш поглибленої і всебічної експлікації стрижневих, змістовних аспектів буття релігійної спільноти, специфіки різновидів її інституційної структури.

В понятійному аспекті релігія, як соціальний інститут, характеризує значну, відносно стійку (в темпоральному вимірі) організаційно оформлену спільноту віруючих людей, об'єднаних усвідомленим визнанням віросповідної парадигми, комплексу певних догм, норм, приписів, ритуалів, обрядів, традицій, а також регулятивних принципів поведінки, взаємовідносин, взаємодії.

Таким чином, релігія, як соціальний інститут, постає як стійкий комплекс двох взаємопов'язаних складових. Йдеться про два найважливіші структурно-функціональні блоки, що творять конструкцію релігії як соціального інституту – структурно-організаційний і сталий, оформлений віроповчальний, нормативний комплекс цінностей – основу цього інституту. Останній має чітку мету свого існування, завдання, виконує відповідні функції, обслуговуючи важливі в духовному вимірі специфічні потреби віруючих, формує системи соціальних й релігійних відносин.

У цьому контексті йдеться також (і це дуже важливо) про діяльнісний фактор релігійного інституту, про чіткий вектор спрямованості дії останнього. В цьому контексті маємо сказати і про певний причинно-наслідковий функціональний вплив інституту релігії, установ останнього на основні інституційні елементи структури суспільства, про своєрідну «енергетику» і ступінь такого впливу, зокрема на соціально-екзистенціальний простір людського буття.

Для адекватного й повноцінного виконання своїх функцій соціальний інститут релігії має свої установи (інститути – внутрішньо-конфесійні та позаконфесійні), в межах діяльності яких ними забезпечуються, задовольняються функціональні запити, здійснюється управління, контроль, матеріальне забезпечення, виробництво необхідних предметів культу, функціонування освітніх, інформаційних установ, видавництва тощо. Іншими словами, йде перманентна інституалізація в межах діяльності тієї чи іншої релігійної організації, скажімо Церкви, «секти», деномінації.

Йдеться про систему релігійних інститутів, діяльність яких координується і виявляє себе в площині так званої «людської зони». В цьому аспекті виділяються «зони особливої уваги»: школи, армія, пенітенціарна, благодійна системи, місіонерська діяльність тощо. Окремі теологи, церковні діячі наголошують у цьому зв'язку на тому, що в соціумі, який характеризується активними процесами диференціації і спеціалізації служіння релігійних інститутів, як і соціального інституту церкви має також бути в функціональному вимірі диференційованим, замкнута на себе весь світ з усіма його потребами (Социология религии. Реферативный сборник. - М., 1987. – С. 184). Як правило, ці важливі форми релігійної діяльності інституалізуються.

Варто підкреслити, що наукова експлікація процесів інституалізації має велике значення для оцінки об'єктивно існуючих взаємовідносин релігійної спільноти, її інституалізаційних закладів, ієрархічних структур із соціальним середовищем, а також оцінка місця й ролі релігійної організації в суспільстві.

У цьому ракурсі привертає увагу те, що значний духовний (і не тільки) авторитет церкви, історичний досвід, факт укорінення релігійних, етичних норм у національних традиціях (зокрема, це має місце в Україні) надають релігійним інститутам певну перевагу перед іншими суспільними інституційними утвореннями не тільки у справі трансляції моральних цінностей, а й у справі формування, утвердження їх у суспільному бутті (Див.: Костюк К. Н. Русская православная Церковь и общество: нравственное сотрудничество или этический конфликт? // Полис. – М., 2001. - №1. – С. 106). Це підтверджують і соціологічні дослідження, в оцінках яких Церква як інститут займає одне з перших місць.

У зв'язку з вищезазначеним можемо зробити також висновок, що релігійні інститути – це форми релігійного життя і діяльності.

Поява релігійних організацій в історично-темпоральному вимірі обумовлена розвитком процесу інституалізації. Вирішальну роль у цьому процесі відіграла поява і утвердження інституту служителів культу, які постали своєрідними промоторами і організаторами релігійних інститутів. Число і функціональна складова таких інститутів й інституцій в історичному аспекті величини змінні. Вони практично знаходяться в процесі динамічних трансформацій. Розширюються (або навпаки) їх функціональні можливості, параметри діяльності. Як уже відзначалося, коли конкретний релігійний інститут у процесі свого функціонування втрачає мету своєї діяльності, а його

функції нівелюються відсутністю чітких потреб з боку віруючих, структур соціуму, тоді виникає необхідність у його «структурно-функціональній реорганізації», приведенням його діяльності у відповідність з нормативно ціннісними стандартами, конкретними вимогами часу, запитами віруючих людей.

Ці процеси ми спостерігаємо, зокрема в православній, греко-католицькій, католицькій, окремих протестантських церквах в Україні, ісламських релігійних спільнотах. Вони вживають активних заходів, здійснюють кроки щодо пошуку, в т.ч. й в процесах інституалізації, ефективних шляхів, методів, засобів, інструментарію своєї соціальної компетентності, підвищення своєї ролі в сучасному соціуму, рівня свого впливу на віруючих, важливі сфери буття суспільства. Ставиться завдання, що інституалізація має стати важливим засобом в аспекті адекватної відповіді на виклики часу, запиту і потреби людей.

Певною ілюстрацією цього підходу є активна розробка й прийняття церквами (релігійними організаціями) соціальних доктрин, концепцій, у яких чітко проглядається прагнення осмислити «знаки часу», окреслити позицію і дати необхідну відповідь, зокрема і через процес інституалізації й підвищення ефективності діяльності релігійних інститутів. Маються на увазі проблеми, які постали перед церквами (релігійними організаціями) їх інститутами в площині процесів секуляризації, релігійної плюралізації, ускладнення міжконфесійних відносин, політизації релігійного середовища, пониження рівня морального клімату в соціумі, зокрема українському.

Процеси інституалізації релігії завжди (в історичному аспекті) поставали як «магістральний» напрям розвитку релігійного феномена, підвищення/пониження його ролі в суспільстві, демаргіналізації її та її інститутів.

Можна зробити висновок що в понятійному вияві «релігійна інституалізація» постає як процес формування певного комплексу віроповчальних (парадигмальних у своїй сутності) норм, приписів, принципів, а також організаційних структур й інститутів, сформованих на базі останніх з чіткою диференційованою конкретною метою й завданнями у своїй діяльності.

В означеному аспекті важливим в інституалізаційному процесі є осмислення врахування функціональних можливостей релігії, в т.ч. й релігійних інститутів та функцій, притаманних конкретним релігійним інститутам, беручи до уваги, що релігія, як соціальний інститут, є система, що знаходиться в постійному процесі саморозвитку.

Зауважимо, що процеси інституалізації в різних конфесіях різні, як за своїми масштабами, функціональним призначенням, метою та організаційно-структурними формами й пропонованою нормативною базою. Важливим є те, що процеси інституалізації в релігії в ході її історичного буття завжди були й залишаються основоположними для її функціонування й діяльності.